

'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen' *

In het hoofdstuk 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen' in de bundel 'Christelijke Politiek en democratie' komt geen eerlijk en evenwichtig beeld naar voren van de verhouding tussen katholicisme en democratie in de negentiende en twintigste eeuw. De schrijver van dit hoofdstuk, R. Zwart, heeft weinig begrepen van de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer en van het neothomisme. Bovendien hanteert hij een verkort democratiebegrip.

Op 11 december 1995 werd op feestelijke wijze in Nieuwspoor de bundel Christelijke politiek en democratie¹ aangeboden aan Mr. J.P.H. Donner.² Deze bundel is het eerste deel van een reeks *Studies over de christen-democratie*, onder auspiciën van het Historisch Comité Christen-Democratie. Het is erg toe te juichen dat er een dergelijke reeks wordt gestart. De geschiedenis van de christen-democratie is bijlange na nog niet voldoende doorvorst, al zijn er recentelijk belangrijke studies verschenen.³ De bundel bevat een aantal bijdragen die zich met verschillende aspecten van de relatie tussen christelijke politiek en democratie bezighouden. Zo zijn er ondermeer bijdragen gewijd aan de verhouding tussen protestantisme en democratie, aan het theocratisch denken in de CHU en aan de verhouding tussen sekse en kiesrecht in de

Dr. G.J.M. van Wissen

christelijke politiek in de jaren 1905-1919.

Als iemand die zich onder meer bezig houdt met de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer werd mijn belangstelling allereerst getrokken door de bijdrage van R.S. Zwart, getiteld 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen'. 'De verhouding tussen katholicisme en democratie in de negentiende en twintigste eeuw.' Ik stel mij hier niet ten doel de gehele bundel te bespreken, maar ik wil mij beperken tot een korte bespreking van de bijdrage van Zwart.

Dat ik mij beperk tot deze bijdrage

** Dit is een reactie op het hoofdstuk 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen' in de bundel 'Christelijke politiek en democratie' die vorig jaar verscheen.*

komt niet alleen voort uit belangstelling, maar ook uit verbazing. De genoemde bijdrage is een dergelijke aaneenschakeling van onbegrip en vertekening dat hieruit geen eerlijk en evenwichtig beeld naar voren komt van de verhouding tussen katholicisme en democratie in de negentiende en twintigste eeuw. Ik wil hier proberen aan te geven waar mijn problemen met deze bijdrage liggen. Eerst wil ik een aantal uiteenlopende opmerkingen maken, om dan vervolgens mijn fundamentele bezwaren naar voren te brengen.

Voor de beschrijving van de relatie tussen katholicisme en democratie baseert Zwart zich nagenoeg alleen op pauselijke encyclieken. Voor het kennisnemen van de inhoud en ontwikkeling van de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer vormen de pauselijke encyclieken inderdaad een belangrijke bron náást de conciliedocumenten.⁴ Dat aan deze laatste nauwelijks aandacht wordt besteed is bevreemdend. Erger is echter het volgende. De encyclieken worden niet of nauwelijks in hun historische context geplaatst. Bovendien worden links en rechts citaten uit encyclieken geplukt om aan te tonen dat de grondslagen van de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer niet verenigbaar zijn met hetgeen in het begin van de bijdrage wordt gedefinieerd als 'democratie'. Zo wordt de indruk gewekt dat hier geen historisch onderzoek plaatsvindt, maar dat er naar illustratie-materiaal wordt gezocht voor een vooropgezette mening. Verder ontbreekt in de bijdrage elk begrip voor de ontstaansgeschiedenis van deze encyclieken. Zo wordt de indruk gevestigd dat de encyclieken een reeks hoogst persoonlijke schrifturen zijn van opvolgende pausen. Bevreemdend is het dat geen kennis is genomen van de vele literatuur die aan

de ontstaansgeschiedenis van de verschillende encyclieken is gewijd. Onvergeeflijk is het feit dat geen enkele aandacht wordt besteed aan de encycliek *Centesimus Annus* uit 1991 van paus Johannes Paulus II - uitgegeven ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII -, waarin met name in hoofdstuk V uitgebreide aandacht wordt geschonken aan de rooms-katholieke staatsleer. Hieruit blijkt dat er nog steeds sprake is van een christelijke/katholieke staatsleer, in tegenstelling tot hetgeen Zwart op p. 35 beweert.

Eén voorbeeld van zo'n ergerlijke misvatting staat op p. 23/24. Hier wordt gesteld dat paus Leo XIII de socialistische idee dat alle mensen gelijk zouden zijn bestreed. "God had naar zijn mening gewild dat er meerdere standen in de maatschappij waren, 'die' - zo citeert Zwart Leo XIII - 'in waardigheid, rechten en gezag verschillen'." Hij voegt hieraan toe: "Daarom was het onnodig de gehele bevolking te betrekken bij het staatsbeleid". Deze passage is een duidelijk voorbeeld van ideologische vertekening. Wat hier door Leo XIII wordt geponcerd is, dat er in de samenleving verschillende beroepsstanden bestaan, ieder met een eigen plaats en taak in het geheel van de samenleving. Deze standen dienen tot heil van zichzelf én de gehele samenleving harmonisch samen te werken. De klassenstrijd wordt afgewezen. Uitgangspunt is dat iedere beroepsstand, iedere gemeenschap in die samenleving en ook iedere persoon, een eigen taak heeft. Ieder hoeft niet gelijk te zijn. Deze beroepsstanden zijn echter geen kasten, waarin mensen zijn opgesloten. De samenleving is een organisch geheel, opgebouwd uit talrijke gemeenschappen,

waarvan huwelijk en gezin de kleinste gemeenschap vormen. Deze organische maatschappij-opvatting wordt gesteld tegenover de atomistische en individualistische die door de aanhangers van de idealen van de Franse revolutie zoals liberalen en socialisten werd voorgestaan. Dit uitgangspunt betekende beslist niet dat groepen en/of standen perse van medewerking van het staatsbestuur waren uitgesloten. Dat is de opvatting van Leo XIII niet. Wél bestond er een duidelijke voorkeur voor een organisatie van en participatie in het overheidsbestuur door middel van deze beroepsstanden. Dit is de achtergrond van het corporatisme dat zo'n sterke rol heeft gespeeld in de rooms-katholieke sociale leer en staatsleer tot in de jaren vijftig van deze eeuw toe.

Het fundamentele probleem

Maar nu mijn fundamentele probleem. Zwart heeft, zoals ik hoop aan te tonen, enerzijds weinig begrepen van de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer en van het (neo)thomisme, dat hieraan ten grondslag ligt. Anderzijds hanteert hij een verkort democratiebegrip. Dit moest misgaan.

Allereerst zijn democratiebegrip. Hij omschrijft democratie als: "de staatsvorm waarbij de uiteindelijke macht (via een of andere vorm van representatie) bij het volk ligt en waarbij de besluitvorming plaatsvindt op basis van het majoriteitsbeginsel". (p. 17). Dit louter formele democratiebegrip heeft niets met recht en gerechtigheid van doen. Er is louter sprake van '*Legitimation durch Verfahren*'. Het resultaat is puur positivisme: wat de meerderheid beslist is moreel recht en juist. Er bestaan geen normatieve grenzen. Het is dan ook om deze reden dat een dergelijk verkort democratiebegrip, zoals Zwart han-

teert, nauwelijks nog verdedigers vindt. Naar de huidige opvatting is de democratie wezenlijk verbonden met de rechtsstaat. Zo dient er een onafhankelijke rechter te zijn, die de resultaten van de besluitvorming door de overheid tegen het licht van de grondrechten houdt. Juist deze grondrechten in Grondwet en verdragen beschermen minderheden en andersdenkenden tegen 'de dictatuur van de meerderheid'. Verder garanderen grondrechten een klimaat van openheid, van vrijheid en discussie die meerderheidsbeslissingen, puur als meerderheidsbeslissingen, kunnen relativieren én corrigeren.

In het spoor van de Franse revolutie werd in de negentiende eeuw de parlementaire wet als uitdrukking van de wil van de meerderheid (*volonté generale*) beschouwd. Dit legisme was de kern van de zich toen ontwikkelende democratie. Dit is ook het democratiebegrip van Zwart. Het is juist dit formele democratiebegrip waarvoor de katholieke kerk zo bang was én is. Als de staat, als de wetgever, geen normen erkennen die boven hen staan, staat de willekeur, de totalitaire staat, ja de bloedige dictatuur voor de deur. Het einde van de Franse revolutie leverde hiervoor een levend bewijs.

Nu de andere kant. "In dit artikel is betoogd dat de belangrijkste reden waarom katholicisme en democratie moeilijk verenigbaar zijn is gelegen in de pretentie van de katholieke kerk in het bezit te zijn van kennis omtrent de door God geschapen zedewet ('absolute orde'), waarnaar de gehele wereld en de totale mensheid zich moet richten. Wat goed en waar is wordt volgens de katholieke leer niet bepaald door mensen, maar door God. Deze opvatting is moeilijk te verenigen met een staats-

vorm, waarbij *de uiteindelijke macht bij de meerderheid van de bevolking ligt* (curs. v.W.). In een democratie bestaat immers het ideaal van een vrije discussie tussen vrije mensen, over hetgeen het beste is voor de staat. Aan zo'n vrije discussie hebben waarheidskenners geen behoefte, omdat zij pretenderen reeds a priori te weten wat het beste is." (p. 34).

De misverstanden en de vertekening die hier naar voren komen zijn onthutsend. Ik zal proberen enige helderheid te verschaffen. Bij alle ontwikkeling kent het rooms-katholieke geloven en denken tot op de huidige dag een constante en dat is de volgende: er bestaat een normatieve scheppingsorde. Het goede en het kwade zijn niet louter relatief of situationeel. God heeft de wereld geschapen en deze scheppingsorde is een 'afschaduw-

wing' van Zijn Wezen en heeft daarom een normatief karakter. In tegenstelling tot de reformatie gaat het rooms-katholieke denken ervan uit dat het geschapene niet zó door de zonde is aangevreten dat Gods Hand in Zijn schepping niet meer te herkennen zou zijn. De 'natuurlijke orde', de 'natuurlijke zedewet' zijn in beginsel voor een ieder kenbaar. De kerk aan wie de uitleg van deze 'natuurlijke zedewet' is toevertrouwd, geeft bij dit leren kennen hiervan leiding. Dit uitgangspunt is ook de grondslag van de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer.

Natuurlijk (en gelukkig) is er een ontwikkeling in deze leer en werd deze 'natuurlijke orde' geleidelijk aan minder statisch opgevat, maar in haar grondslag bleef deze tot op de huidige dag dezelf-

de: er is een vóórgegeven normatieve structuur. De staat heeft, evenals iedere mens, te erkennen dat er een vóórgegeven normatieve structuur bestaat.

Op opvattingen, zoals deze ook door Zwart naar voren worden gebracht, reageert *Centesimus Annus*. "Men is nu geneigd te stellen dat agnosticisme en het

sceptisch relativisme de filosofie en de fundamentele houding zijn die beantwoorden aan de democratische politieke vormen en dat degenen die overtuigd zijn de waarheid te kennen en deze vast aanhangen, onbetrouwbaar zijn uit democratisch oogpunt omdat zij niet aannemen dat de waarheid door de meerderheid bepaald wordt of veranderlijk is volgens de verschillen in het politieke evenwicht. Wat dit betreft

is het nodig op te merken dat, als er geen enkele uiteindelijke waarheid bestaat welke de politieke actie richt en leidt, de ideeën en overtuigingen gemakkelijk als instrumenten voor machtsdoelcinden gebruikt kunnen worden. Een democratie zonder waarden wordt gemakkelijk een openlijk of slinks totalitarisme, zoals de geschiedenis aantoonst." Wat betekent dit nu? Mag deze waarheid aan anderen worden opgelegd? De encycliek voegt daarom onmiddellijk hieraan toe: "De Kerk sluit haar ogen ook niet voor het gevaar van het fanatisme of het fundamentalisme van hen die in naam van een ideologie welke pretendeert wetenschappelijk of godsdienstig te zijn, menen hun opvatting over de waarheid of het goede te mogen opleggen aan andere mensen.

**Hoe wij anno 1996
moeten omgaan met
het uitgangspunt
van een
voorgegeven
normatieve orde, is
niet zo eenvoudig
en vraagt veel
studie en overleg.
Ook in het CDA.**

De christelijke waarheid is niet van dit type. Het christelijk geloof, dat niet ideologisch is, pretendeert niet de veranderende sociopolitieke werkelijkheid in een strak schema op te sluiten en erkent dat het leven van de mens zich in de verschillende en onvolmaakte omstandigheden realiseert. Daarom heeft de Kerk, die steeds weer de transcendente waardigheid van de mens bevestigt, als haar methode de eerbiediging van de vrijheid".⁵ Dit laatste is uitdrukkelijk bij het Tweede Vaticaans Concilie vastgelegd (zie de Verklaring over de godsdienstvrijheid *Dignitatis Humanae*). Wat bij alle verandering een constante blijft in de katholieke leer is dat goed en kwaad hun fundament niet kunnen vinden in menselijke (meerderheids)beslissingen, maar in een vóórgegeven objectieve morele orde.

Mag ik in dit verband Donner citeren bij de aanbidding van de betreffende bundel: "De zekerheid dat er een ijkpunt is en een patroon - een ingeschaapen ordening en Gods vinger in de loop der geschiedenis - die in iedere concrete situatie echter opnieuw gezocht en gevonden moet worden".⁶ Zich ontwikkelend heeft de katholieke kerk en óók de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer, in deze eeuw geleidelijk het belang van de democratie in haar ruime betekenis, verbonden met de grondrechten en de machtenscheiding leren kennen. Al eeuwen lang is het streven van de rooms-katholieke kerk niet (meer) naar een (formeel) christelijke staat, maar naar rooms-katholieke opvatting heeft wèl iedere staat, wil hij niet totalitair worden, te erkennen dat hijzelf nooit de uiteindelijke bron van recht en gerechtigheid kan zijn. Maar dit geldt uiteindelijk ook voor iedere mens. Ook deze kan uiteindelijk niet uitmaken wat goed en

kwaad is. Goed en kwaad zijn geen *Geschmacksache*. Dat vond de kerk vroeger en dat vindt de kerk nog zo. Hier is geen sprake van een verandering van 'mensbeeld' door de erkenning van de grondrechten bij het Tweede Vaticaans Concilie, zoals Zwart op p. 31 beweert. Wèl is heel belangrijk dat bij dit concilie wordt erkend dat de staat de burger niet zonder meer tot het zedelijk goede mag dwingen.

Veel studie en overleg nodig

Afsluitend wil ik opmerken dat het denken in katholieke kring over staat en maatschappij zich sedert de Franse revolutie sterk heeft ontwikkeld. In elk geval na de Tweede Wereldoorlog is de verstarrende preoccupatie met de Middeleeuwse standenmaatschappij verlaten, de democratie (in de ruime zin), en de grondrechten zijn uitdrukkelijk binnen de rooms-katholieke staatsleer en sociale leer gehaald. Ook de autonomie van het binnenwereldse wordt uitdrukkelijk erkend en daarmee is ook de grondslag gelegd voor een erkenning van het beginsel van scheiding van kerk en staat. Echter bij dit alles houdt de rooms-katholieke kerk haar gerechtvaardigde reserves die ik boven heb vermeld. Zo kan een scheiding van kerk en staat niet betekenen dat de staat zichzelf tot hoogste norm stelt en dat de meerderheid uiteindelijk uitmaakt wat recht en gerechtigheid is. Hoe wij anno 1996 moeten omgaan met het uitgangspunt van een vóórgegeven normatieve orde, is niet zo eenvoudig en vraagt veel studie en overleg, óók in het CDA. Ik kan dit vraagstuk hier slechts kort aanstippen. Fundamenteel is de erkenning dát er zo'n morele orde is. Deze erkenning kan niet betekenen dat er bij wijze van spreken boven de mens een massief blok nor-

men zweeft. De morele orde is niet statisch en de perceptie hiervan is niet passief. Met verstand én hart neemt de mens deze morele orde waar en vertaalt deze naar zijn leven toe. De rooms-katholieken aanvaarden hierbij de leiding van de kerk. Mag ik een voorbeeld geven om een en ander toe te lichten. De gemeenschap van het huwelijk, en daaruit voortkomend het gezin, is een natuurlijke gemeenschap. 'Natuurlijk' wil zeggen dat doel en wezen van het huwelijk in de menselijke natuur verankerd liggen. Het gaat hierbij om een liefdesgemeenschap waarin kinderen geboren kunnen worden en waarin deze kunnen opgroeien. In het huwelijk en bij de vormgeving van het huwelijk dient men zich te richten naar de normen die uit het wezen van het huwelijk voortvloeien. Dit betekent niet dat de concrete ontstaans- en bestaanswijze van het huwelijk en het gezin door de tijden heen dezelfde is. De empirische verschijningsvorm van het huwelijk dient echter wél te beantwoorden aan het wezen en het doel van het huwelijk. Dit betekent dat een huwelijk van twee personen van het gelijke geslacht in strijd is met wezen en doel van het huwelijk. Ook adoptie van kinderen door dergelijke paren is 'tegennatuurlijk' omdat ieder kind 'van nature' recht heeft op een vader en een moeder.

Ik heb vele problemen niet kunnen aanroeren, maar ik hoop dat deze korte reactie op de bijdrage van Zwart deze discussie mag stimuleren. Gezien het feit dat er een objectieve normatieve structuur is die zich onttrekt aan het menselijk beschikken en gezien de publieke besluitvorming in een zich steeds verder van het Christendom verwijderende samenleving, blijve het uitgangspunt voor christenen dat 'men

God meer moet gehoorzamen dan de mensen'.

Dr. G.J.M. van Wissen is universitair hoofd-docent aan de vakgroep Staatsrecht aan de Universiteit van Amsterdam.

Noten

- 1 H.J. van de Streek, H.-M.Th.D. ten Napel en R.S. Zwart (red.), *Christelijke politiek en democratie*, Sdu, 's-Gravenhage 1995.
- 2 De zeer lezenswaardige toespraak die Donner bij deze gelegenheid heeft gehouden is afgedrukt in *Christen Democratische Verkenningen* 2/96, 82 e.v.
- 3 Hierbij moet natuurlijk allereerst gewezen worden op J.A. Bornewasser: *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band 1. Herkomst en groei (tot 1963)*, Nijmegen 1995. Zie de recensie van dit boek door Th.B.F.M. Brinkel, 'In een andere partij hoort een katholiek niet thuis', *Christen Democratische Verkenningen* 2/96, 65-74.
- 4 Ook de *Codex Iuris Canonici* van 1917, maar vooral die van 1983 bevatten belangrijk, eigenlijk niet te negeren informatie.
- 5 Ik citeer hier uit de Nederlandse vertaling, gepubliceerd in de *Kerkelijke Documentatie* 1-2-1, 1991, nr. 3, 38.
- 6 *Christen Democratische Verkenningen* 2/96, 83 lk.

'Christelijke politiek en democratie', onder redactie van H.J. van de Streek, H.M.Th.D. ten Napel en R.S. Zwart, Sdu Uitgevers, 1995, 216 blz, f34,50.

Forum

In deze rubriek passen kortere bijdragen waarin kort en krachtig argumenten gegeven worden voor een bepaalde opvatting. Bijdragen zijn welkom die in niet meer dan 2000 woorden een prikkelende kwestie ncerzetten. De opinie moet passen in de opzet van CDV: het dient te gaan over de strategische vragen achter de politieke actualiteit. Bijdragen die discussie uitlokken verdienen de voorkeur.